

Egedy Gergely

Az eltűnt stabilitás nyomában: Az Egyesült Királyság 2022-ben

In Search of Lost Stability: The UK in 2022

Összefoglalás

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy áttekintse a brit belpolitika utóbbi egy évének drámai, miniszterelnök bukásában és gyors cserélődésében is kifejeződő változásainak hátterét. Ennek a kapcsán a szerző megvizsgálja, milyen tényezők járultak hozzá ahhoz, hogy Boris Johnson elveszítette pártjának a támogatását, és választ keres arra a kérdésre is, miért bukott meg oly gyorsan utódja, Lizz Truss. A tanulmány utolsó része azt próbálja felvázolni, hogy az új kormányfő, Rishi Sunak milyen stratégiával igyekszik a gazdasági válságon úrrá lenni. Az elemzés kitér az Európai Unióhoz fűződő kapcsolatok dilemmáira is, különös tekintettel a legkényesebb területre, Észak-Írországra.

Kulcsszavak: „partygate”, pártelnöki verseny, infláció, energiaválság, Észak-Írország

Summary

This study makes an attempt to explore the background of the dramatic developments of 2022 in British politics, manifesting themselves in the fall and rapid change of subsequent prime ministers. The author investigates the most important factors contributing to Boris Johnson's resignation and he also tries to provide an answer as to why his successor lost the support of her party so quickly. The concluding part of the study is concerned with the strategy of the new prime minister, Rishi Sunak to overcome the impending economic crisis. The analyses also covers the dilemmas of Britain's post-Brexit relations with the European Union, including the crucial issue of Northern Ireland.

Keywords: „partygate”, leadership race, inflation, energy crisis, Northern Ireland

PROF. DR. EGEDY GERGELY, egyetemi tanár, az MTA doktora, Nemzeti Közszerzői
Egyetem (egedy.gergely@uni-nke.hu).

BEVEZETÉS

Miként bukhatott meg Boris Johnson nem egészen három évvel azután, hogy 2019 decemberében az ő vezetésével a Konzervatív Párt az utolsó negyedszázad legnagyobb arányú választási győzelmét aratta? És hogyan választhatott a kormányzó párt egy olyan vezetőt, akitől másfél hónap múlva meg kellett válnia? Úgy tűnik, a Brexit körüli csatározások, a covid-járvány megpróbáltatásai és az energiaválság által felerősített inflációs hatások együttesen a brit politikai rendszert teljesítőképességének a határára sodorták.¹

JOHNSON KUDARCÁNAK HÁTTERE

Az elemzővel szemben jogos elvárás, hogy a válaszhoz megkísérelje a miniszterelnök teljesítményének tárgyilagos értékelését. (Még akkor is, ha ez nyilván nem lehet teljes mértékben mentes a szubjektív értékszempontoktól.) E sorok szerzőjének véleménye szerint Johnson örökségének legfontosabb eleme annak a súlyos alkotmányos válságnak a megoldása, amely a zátonyra futott Brexit-tárgyalások következtében 2018 végére teljes bénultságba taszította a brit politikai életet, s amelybe Theresa May bele is bukott. Emlékeztet, hogy a 2016-os Brexit-népszavazás eredményét végrehajtani kívánó kormányzat és az EU-ból való kiválást megakadályozni kívánó parlament hosszú és terméketlen csatározásokba bonyolódott, és a 2019 júliusában kormányfővé választott Johnson volt az, aki ennek a pathhelyzetnek véget tudott vetni. Más megoldást nem látva idő előtti választást írt ki, s ezen a toryk 80 fős parlamenti többséget nyertek (Egedy, 2020). Így léphetett ki az Egyesült Királyság az Európai Unióból rendezett módon, kölcsönösen elfogadott Brexit-egyezménnyel 2020 január 31-ével.

Elkerülhetetlen volt-e Johnson pályafutásának ez a kimenetele? A bukás aligha magyarázható egyszerűen csak Fortuná elpártolásával. Érdeemes felidézni, Johnson újságíróként kezdte pályafutását a konzervatív *Daily Telegraph*nál, s akkori főnöke, Max Hastings főszerkesztőként szerzett tapasztalatai alapján 2019-ben, May lemondása után azt nyilatkozta róla, hogy noha népszerű polgármestere volt Londonnak, teljesen alkalmatlan lenne miniszterelnöknek, mert semmibe veszi a szabályokat, nem figyel a részletekre és a hiúsága minden más szempontot háttérbe szorít a tevékenységében (Hastings, 2019). Valóban érdekes kérdés: ha Johnson London főpolgármestereként (2008-2016) többé-kevésbé általános közmegelegedésre töltötte be a tisztségét, jelentős szerepet vállalva a 2012. évi nyári olimpiai játékok sikeres lebonyolításában is, kormányfőként vajon miért vallott kudarcot?

A kudarc magyarázatát kezdjük azzal, hogy az Európai Unióból való kilépéssel jól érzékelhetően elfogyott Johnson kezdeményezőkézsége. Bár korábban sok szó esett arról a Brexit melletti érvelésben, hogy a teljes szuverenitás visszaszerzése lehetőséget, sőt ösztönzést ad a szigetország kormányzásának mélyreható átalakítására és a „globális Nagy-Britannia” feltételeinek a megteremtésére, egyik célból sem valósult meg sok. A toryk 2019-es választási sikerében fontos szerepet játszott az a körülmény, hogy az ősidők óta munkáspárti érzelmű, de a Brexittel szimpatizáló, a „vörös falon” túli, vagyis

észak-angliai lepusztult ipari körzetek szavazóit Johnson meg tudta szólítani, de az ő érdeklükben is kevés döntés született.² Keserűen csalódtak benne – fogalmazta meg élesen már 2022 januárjában a neves konzervatív politológus, Matthew Goodwin (Goodwin, 2022a). Igaz, a Brexit hatályba lépése után, 2020 tavaszán gyorsan beütött a Covid-19 járvány. Ennek a kezelésében Johnson eleinte a „nyájimmunitás” kialakításával kísérletezett – a megkésétt járványügyi korlátozásokért sok bírálatot kapott, akárcsak aztán azért a politikáért, amely kissé önkényesen hol lazított, hol pedig Európában példátlan mértékben szigorított. Kétségtelen viszont, s ezt még a kritikus londoni sajtó is elismeri, hogy a gyorsan kivitelezett oltási program Johnson érdemei közé tartozik (Sample, 2022). Ezzel együtt az Egyesült Királyságban kiugróan magas volt a covid halálos áldozatainak a száma, eddig több mint 212 ezer fő.³

A politikai kezdeményezőkézség elapadásával együtt a miniszterelnök morális tőkéje is erősen fogyatkozni kezdett. A Downing Street-i magánrezidenciájának nagystílű felújítása be nem vallott támogatói adományból még csak kisebb elégedetlenséget keltett, az ún. covid-partikon való részvétele viszont már annál nagyobbat, főleg, hogy eleinte mindent tagadott is („*partygate*”). A járvány időszakában voltak olyan szakaszok, amikor a szigorú szabályok miatt a családtagok még egy temetésre sem mehettek el, nem csoda tehát, hogy az italozással egybekötött, Downing Street-i „munkavacsorákat” sokan nem akarták neki elnézni (Kuenssberg, 2022). A rendőrség szabályszegési bírsággal sújtotta Johnsont – a brit történelemben először fordult elő, hogy egy hivatalban levő miniszterelnököt így büntetnek. Az utólagos bocsánatkérés keveset segített. Egy konzervatív publicista, Ed West már 2022 februárjában azt írta az amerikai konzervatívok tekintélyes fórumán, a *National Review* hasábjain, hogy a brit politikában talán még egyetlen kormányfő sem veszítette el oly gyorsan a népszerűségét, mint Johnson (West, 2022).

Am talán még ezt is megúsza volna, ha 2022 júniusában a pártja nem szenved súlyos vereséget két olyan időközi választáson, amelyen győznie kellett volna – a liberálisok a toryk egyik szilárd bástyájában arattak sikert Délnyugat-Angliában, Wakefieldet, az északi iparvidék 2019-ben megnyert körzetét pedig a Munkáspárt hódította vissza (Gutteridge–Bolton, 2022). A kommentátorok szinte egybehangzóan a miniszterelnökről szóló népszavazásként értékelték e két választást, s e vélekedés aligha volt alaptalan. Ezek után már csak az utolsó csepp volt a pohárban, hogy kiderült, Chris Pincher személyében egy olyan férfit nevezett ki frakcióvezető-helyettesé, akinek a szexuális kicsapongásairól, molesztálási ügyeiről már korábban is volt tudomása, noha először ezt is tagadta. Ekkor következett az a „lemondás-cunami”, amelynek az elindításában Rishi Sunak pénzügyminiszter döntő szerepet játszott, s amelynek során a kormányzat több mint ötven tagja fordult szembe Johnsonnal (Kuenssberg, 2022b). A „párt akarátára” hivatkozva július 7-én nyújtotta be a lemondását, azzal, hogy utódjának megválasztásáig ügyvezető miniszterelnök marad.

Ilyen szigorú az etikai mérce a toryknál? Nem feltétlenül. Racionálisnak tűnik az a feltevés, hogy Johnsont nem gyarlóságai miatt szorították rá e lépésre, hanem mindekelőtt azért, mert úgy látták, vele már nem lehet nyerni a következő választáson. A vétkeinél is többet nyomott a latban az, hogy már inkompetensnek látták.

PÁRTELNÖKI VERSENY: SUNAK ÉS TRUSS

Amikor Margaret Thatchert 1990 novemberében a saját pártja lemondásra kényszerítette, elszánt hívei „árulást” emlegettek. Most ugyanezt a vádat fogalmazták meg azok, akik nem értették, miként lehetett a Brexit kivitelezőjét meneszteni. A toryk többsége azonban Sir John Major egykori miniszterelnökkel értett egyet, aki azt sürgette, hogy Johnsonnak még ügyvezető kormányfőként sem szabadna maradnia, azonnal távoznia kellene (ITV News, 2022). Tény, hogy az országos közvélemény-kutatások szerint a britek túlnyomó többsége helyeselte Johnson menesztését. Boris végül is önmagát tette tönkre – vélték sokan (Heath, 2022; Serhan, 2022).

Johnson lemondásának kikényszerítése után kezdetét vette a Konzervatív Pártban intézményesített pártelnöki verseny, amely két körből áll:

- az elsőben az alsóházi tory képviselők szelektálnak az indulók között, egészen addig, amíg csak két jelölt marad állva,
- majd pedig a párt regisztrált tagjai – mintegy 160 ezren – szavaznak arról, hogy ki legyen a győztes.

A két kör szereplőinek preferenciái természetesen nem teljesen azonosak – e szempont figyelmen hagyásával a későbbi fejleményeket sem érthetjük meg. Képviselőtársainak körében Rishi Sunak kapta a legtöbb voksot, a második helyre sorolt Liz Truss külügyminiszter azonban a „mezei tagság” körében jóval nagyobb népszerűségnek örvendett. Elképzeléseik különbségei markánsan kirajzolódtak a meglehetősen élesre sikeredett kampány televíziós vitáiban. A volt pénzügyminiszter a megfontoltság jegyében határozottan elzárkózott attól, hogy a válság közepette csökkentse az adókat. Vetélytársa ellenben, elkötelezett neoliberais piacpártiként jelentős adócsökkentést ígért, kilátásba helyezve, hogy az így kieső bevételt majd állami hitelek felvételével fedezi (Holden–Miliken, 2022). Sunak ezt az elképzelést „tündérmesének” nevezte, Truss viszont azzal érvelt, hogy az adóterhek csökkenése alaposan felpörgeti majd a gazdaságot, fedezetet teremtve a hitel törlesztésére is (Business Standard, 2022). A kemény technokrata benyomását keltő *ex-pénzügyminiszter* logikus érvei ellenére is kevésbé fogta meg a párttagok fantáziáját, a brit fogadóirodák így kezdettől fogva a Johnson iránti hűségét is kamatoztató Trusst tekintették befutónak. (Ő azon kevesek közé tartozott, akik nem mondtak fel.) Ebben nem is tévedtek. Az eljárást lebonyolító ún. 1922-es bizottság szeptember 5-én ismertette az eredményt, s ebben pusztán annyi számított meglepetésnek, hogy Truss „csak” 57 százalékkal nyert (BBC News 2022a).

TRUSS KACSKARINGÓS ÚTJA A HATALOMHOZ

2022. szeptember 8-án elhunyt II. Erzsébet, így az Egyesült Királyság egyszerre kapott két csúcvezetőt: III. Károlyt a trónon, és Liz Truss személyében új kormányfőt. Először vessünk egy pillantást arra, mit is érdemes tudni a rekordgyorsasággal megbukott miniszterelnökről!

Truss pályafutása óvatosan fogalmazva is éles fordulatokban bővelkedett: a baloldaltól váltott a jobboldalra, a monarchia ellenfeléből lett a monarchia híve, s a Brexit-ellenességet Brexit-pártiságra cserélte (BBC News, 2022b). 1975-ben született Oxfordban. Családja politikai

felfogása a Munkáspárttól is balra állt. Szülővárosának az egyetemén filozófiát, politikatudományt és közgazdaságtant tanult. Truss végül is mégsem a Munkáspárt, hanem a Liberális Demokrata Párt színeiben kezdett politizálni. Az egyetemen ő lett a párt helyi szervezetének az elnöke, s e pozíciójában egy olyan állásfoglalással hívta fel magára a figyelmet, amelyet 2020 szeptemberében már alaposan bánhatott, s amelyet azonnal elő is vett a sajtó. Annak idején fel szólalt ugyanis a királyság eltörlése mellett, kijelentve: „Nem hisszük, hogy bárki is uralkodásra született volna”. Kormányfővé választása után a londoni lapok idézték emiatt tanúsított későbbi bűnbánatát is: „Mindenki hibázik, velem is megtörtént. Mások a szexnek, a drogoknak és a rock and rollnak élnek. Én liberális demokrata voltam. Sajnálom.” (Wheeler-Francis, 2022).

Sokakat meglepett tehát, hogy egyetemi tanulmányainak a végére a konzervatívokhoz pártolt. A váltást azzal magyarázta, hogy a szabadpiac védelmét és az állam hatékony korlátozását leginkább a toryk tudják biztosítani. A csípősebb kommentárok szerint viszont inkább arról volt szó, hogy a könnyebb karrier lehetőségét látta a konzervatívok oldalán. 2010-ben bekerült a parlamentbe: David Cameron egy biztos tory körzetet adott neki Norfolkban. A karrierje ezt követően gyorsan ívelt felfelé; komoly kormányzati tisztségek sorát kapta.

Az újabb éles törést a 2016-os Brexit-népszavazás hozta el. Truss ugyanis eredetileg a „*Remain*”, vagyis az EU-ban maradás oldalán állt, s a jobboldali bulvárlapban, a *Sun*-ban azt írta, hogy a Brexit „háromszoros” tragédia lenne, mert „több szabállyal, több formai kényszerrel és csak nagyobb késedelemmel” lehetne az árutak Európában értékesíteni (Truss, 2016). Az EU-pártiak többségéhez hasonlóan tehát ő is elsősorban gazdasági szempontokkal érvelt az Unió mellett, míg a másik oldal az identitást és a szuverenitást állította a középpontba (Egedy, 2019). Miután azonban a kilépés-párti tábor nyert, Truss nem kívánt sokáig a vesztes oldalon maradni, és gyorsan arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Brexit új lehetőségeket nyit meg a szigetország előtt. A pártelnökségért May lemondása után indult versenyben viszont szerencsésen választott: a győztes Boris Johnson mellé állt, s a jutalom nem is maradt el: a nemzetközi kereskedelmi minisztériumot kapta meg. 2021 szeptemberében még magasabbra ívelt a karrierje: a magas presztízsű Külügyminisztériumot vehette át. 2021 decemberében a brit főtárgyaló visszavonulása után a Brexit-ügyek intézésével is őt bízták meg.

A „LEGROSSZABB MINISZTERELNÖK”?

II. Erzsébet két nappal a halála előtt, szeptember 6-án nevezte ki Trusst miniszterelnökké, és ő azonnal hozzá is kezdett kormányának a megalakításához, még hozzá kizárólag a saját híveinek a köréből, nem kis morgolódást váltva ki ezzel a pártjában. Szinte az összes kulcstárcára új embereket nevezett ki. A Pénzügyminisztérium élére régi szövetségesét, a ghánai származású Kwasi Kwartent, az addig saját maga által vezetett Külügyminisztérium élére pedig az ugyancsak afrikai gyökerű James Cleverlyt állította. A Belügyminisztériumot az indiai családi hátterű Suella Braverman-re, a kormányzat addigi jogi főtanácsadójára bízta. A londoni sajtó meg is jegyezte, hogy a „fehér férfiak” erősen háttérbe szorultak. Első kormányfői beszédében Truss méltatta Boris Johnstont, kiemelve, hogy az ország neki köszönheti a Brexit véghezvitelét és a covid-elleni oltásokat (BBC News, 2022c). Ezzel valószínűleg a politikai folytonosságot akarta hangsúlyozni, Johnson híveinek a megnyerésére.

Rövidesen azonban olyan fordulatra került sor, amelyre senki sem számított. Mindössze 45 nappal hivatalba lépése után Truss benyújtotta a lemondását, ezzel azt a kétes értékű hírnevet szerezve meg, hogy ő lett a brit történelem legrövidebb ideig regnáló miniszterelnöke. Sőt egyesek szerint a legrosszabb is... Mi vezetett ide?

A Truss-kormányra váró legsürgetőbb teendő az Egyesült Királyságot is sújtó „megélhetési válság” volt, amelyet elsősorban a szárnyaló, 40 éves csúcsra kúszó infláció és az energiaárak drasztikus megugrása váltott ki. A pénzromlás üteme a *Bank of England* szerint összességében már szeptember közepére elérte a 10 százalékot, az élelmiszerek esetében a 15 százalékot is, miközben a kamatok a magánszemélyek és a vállalatok számára egyaránt meredeken emelkedtek. A sokak számára megfizethetetlen energia árát Truss már első intézkedéseinek egyikével befagyasztotta. Egészen pontosan úgy határozott, hogy októbertől kezdődően a háztartásoknak felszámítható (átlagos) energiaellátási díj felső határa az évi 2500 fontot nem haladhatja meg. Ez az intézkedés két évre szólt, és fél évig a vállalati szektorra is vonatkozott (Sky News, 2022). Nyilvánvalóan egy pragmatikus döntés született, hiszen az ársapka nem tartozik a neoliberais politika eszközei közé.

A politikai bombát azonban nem ez robbantotta fel, hanem a hitelfelvételre alapozó radikális adócsökkentési tervek bejelentése. Az új pénzügyminiszter, Kwarteng szeptember 23-án terjesztette elő „mini költségvetését”, amely a legmagasabb jövedelműek, az évi 150 ezer font felett keresők 45 százalékos adókulcsát 40 százalékra kívánta csökkenteni, a 20 százalékos alapkulcsot 19 százalékra, és a társasági adókulcs korábban már tervezett emelését (19 százalékról 20 százalékra) pedig elvetette. A font árfolyama pillanatok alatt történelmi mélypontra zuhant a dollárral szemben. A *Bank of England* kénytelen volt beavatkozni állampapír-vásárlással és még az IMF is elmarasztaló véleményt fogalmazott meg az új londoni irányvonatról. E fejlemény nem kevesebbet jelentett, mint hogy látványosan megbukott Truss gazdasági programja, amellyel a pártelnöki versenyt megnyerte. Ő vakon hitt a piacon, az viszont a jelek szerint nem tanúsított semmilyen bizalmat iránta. A villámgyors „hátraarcbán” a kormányfő ráadásul azonnal beáldozta Kwartent, és a pártján belüli felháborodás csillapítására, igencsak furcsa módon, egyik ellenlábását, az adócsökkentés koncepcióját elutasító Rishi Sunak szövetségését, Jeremy Huntot kérte fel pénzügyminiszternek (Price, 2022), aki pedig a szó legszorosabb értelmében mindent megfordított: nem csak a leggazdagabbak adócsökkentését vetette el, hanem még a 20 százalékos alapkulcs 1 százalékkal való csökkentését is elutasította. Lekerült a napirendről a társasági adó csökkentése is. Mi több, a két évre megígért rezsisámogatást is csak hat hónapra garantálta az új pénzügyminiszter. Jószerével tehát semmi sem maradt az eredeti programból.

Október 14-én Truss sajtótájékoztatóján a Konzervatív Párthoz legközelebb álló lap, a *Daily Telegraph* újságírója már a következő kérdést tette fel: „Meg tudná mondani, miért is kellene Önnek miniszterelnöknek maradnia?” Sokat mondó kérdés. A teljes arcvesztés után Truss ekkor még mindössze annyit ismert el, hogy ő túl gyorsan akart túl sokat, de a lemondására semmi ok (Riley-Smith, 2022). Az utolsó csepp a pohárban Suella Braverman lemondása volt. Október 20-án Trussnak nem maradt más választása, mint hogy maga is így tegyen, s ezzel a legrövidebb ideig regnáló miniszterelnökként vonult be a brit történelembe. A piacot irányító „láthatatlan kéz” könyörtelenül leemelte a sakktábláról azt a politikust, aki végzetesen félreértette a működését... (Eardley, 2022) ⁴.

MEGELŐLEGEZETT BIZALOM: SUNAK PÁLYAFUTÁSA

A Konzervatív Pártnak gyorsan kellett lépnie, hiszen a közvélemény-kutatásokban a Munkáspárt már fölényesen, 30 százalékponttal vezetett. Az 1922-es bizottság e helyzetben úgy határozott, hogy ezúttal csak a képviselők választhatják ki az utódot, a tagságot pedig kikapcsolják a döntési folyamatból. Kizárólag azok indulhattak, akik a 357 tory képviselő közül legalább 100-nak az ajánlását meg tudták szerezni. E kihívással hárman próbálkoztak: a fő esélyes, Sunak, a nyári versengésben harmadik helyre befutó, May és Johnson kormányaiban több tárcát is irányító Penny Mordaunt, és, a legnagyobb meglepetésre, a nemrég leköszönt Johnson, aki a Karibi-szigeteken töltött szabadságát megszakítva azonnal hazarepült Londonba. A válság hullámai között hajózó brit Konzervatív Párt azonban nem kért többet a Johnson által képviselt „karizmatikus” politikából, amely originális ötleteket kiszámíthatatlan rögtönzésekkel és megalapozatlan ígéretekkel párosított. Sokat mondó, hogy az ex-miniszterelnök „trónkövetelő” visszatérési kísérlete látványos kudarcot vallott, hiszen végül 100 tory parlamenti képviselő ajánlását sem tudta megszerezni (Walker, 2022). Rishi Sunak miniszterelnökké választásával a tory képviselők minden jel szerint a technokrácia ígérte biztonságna adtak elsőbbséget. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy Sunak a pártelnöki verseny újabb fordulójában úgy lehetett győztes, hogy tulajdonképpen egyetlen szót sem ejtett az elképzeléseiről – felettebb szokatlan helyzet a brit politikában.

Igaz persze, hogy Sunakkal nem kockáztattak olyan sokat: Johnson kormányának pénzügy-minisztereként (2020 február – 2022 július) ő már bizonyította szakmai hozzáértését. Nem mint ha nem érte volna kritika ennek a kapcsán, de a covid-válság kihívásaival végül is többé-kevésbé megbirkózott, és néhány programjával még széles körű megbecsülést is szerzett. Az ő nevéhez fűződik a „lezárások” (*lockdowns*) időszakának egyik legsikeresebb, 2020 márciusában bevezetett kormányzati intézkedése: az állam havi 2500 fontig átvállalta a bezárásra kényszerülő vállalkozások alkalmazotti béreinek 80%-át a tömeges elbocsátások megelőzése érdekében (*furlough scheme*). Ez sokba került, de Sunak józanul kalkulálta a várható költséget és a társadalmi hasznot (Willems, 2021). A 2022-es tavaszi költségvetésben jelentősen megemelte az adókat, részben a személyi jövedelemadó-küszöb befagyasztásával (Inman, 2022; Guardian, 2022). A takarékoság érdekében esetenként még a főnökének is nemet mondott. A júliusi pártelnöki versenyben ő képviselte az óvatosságot Truss igencsak kockázatos terveivel szemben.

A jól képzett, oxfordi tanulmányai után a Stanfordi Egyetemen közgazdász-diplomát szerző Sunakról – 42 évesen két évszázad óta a legfiatalabb brit miniszterelnök – feltételezték, hogy aligha követ el olyan amatőr hibákat, mint elődje. Mérleget természetesen e sorok írásakor, novemberben, még egyáltalán nem vonhatunk a tevékenységéről, de gazdasági hitvallását tükrözi, hogy kormányfővé választása után a tory képviselők előtt leszögezte, adócsökkentésekre kizárólag a gazdaság növekedése adhat fedezetet, nem pedig hitelfelvétel. Konzervatívként ő sem híve a magas adóknak, de óvatos technokrataként mindössze annyit ígért, hogy a jövedelemadó 20%-os alapkulcsát csak 2029-re fogja 16%-ra csökkenteni (Reuters, 2022). Szimbolikus üzenete volt annak, hogy pénzügyminiszterévé azt a Jeremy Huntot nevezte ki, aki Truss gazdasági káoszhoz vezető terveit szinte teljes mértékben „visszacsinálta”. Az óvatosság indokolt is volt: november közepére az infláció már 11 százalékra emelkedett, az energia-és élelmiszerárak különösen elszabadultak.

AZ INDIAI KAPCSOLAT

A történetnek van egy különleges vetülete is. Az új miniszterelnök személyében ugyanis nem csak egy szigorúan racionális gazdasági szakember költözött be a Downing Street 10-be, hanem olyasvalaki, aki nem fehérbőrű: indiai származású. Pandzsábi háttérű szülei Kelet-Afrikából vándoroltak be a szigetországba az 1960-as években. Ő maga 1980-ban született a dél-angliai kikötővárosban, Southamptonban, ahol az apja háziorvosként dolgozott. Sunak nem szakított családjá vallásával, a hinduizmussal (Sullivan, 2022). A karrierje bizonyos értelemben szimbolikus fordulópontot tükröz Nagy-Britannia és India évszázadokban mérhető kapcsolatában, nem csoda, hogy a szigetországban élő indiai közösség számára ez hatalmas büszkeség forrása, amint azt az „1928-as Intézet”, az Oxfordi Egyetemhez kapcsolódó brit-indiai „agytröszt” is hangsúlyozza (Times Series, 2022). Narendra Modi indiai miniszterelnök azonnal gratulált Sunaknak, aki a brit-indiai kapcsolatok „vizuális reprezentációjaként” írta le magát. Ezt nem véletlenül emeljük ki, hiszen a Brexit utáni, a Nemzetközösség felé orientálódó Nagy-Britannia számára az Indiához – rövidesen a világ legnépesebb államához – fűződő kapcsolatok fontosabbá váltak, mint a szubkontinens 1947-es független válása óta bármikor.

Az indiai szálnak van ugyanakkor egy pikáns vonatkozása is, amely nem választható el Sunak közéleti megítélésétől. A felesége az Infosys nevű indiai informatikai óriásvállalat tulajdonosának a lánya, és a hozomány révén a Sunak-házaspár vagyona a londoni sajtó becslései szerint III. Károlynak körülbelül a kétszerese. Az Egyesült Királyságnak nem volt még ilyen gazdag miniszterelnöke. A képet tovább árnyalja, hogy Akshatha Murty, indiai állampolgárként, sokáig csak egészen minimális adót fizetett az irdatlan vagyon után, ami sajtótámadások célpontjává tette (McLennan, 2022). Ezen a férje kedvéért már változtatott, sokan feltették azonban a kérdést, vajon milyen szociális érzékenység várható attól a politikustól, aki ekkora tőke felett diszponál.

„EGYSÉG VAGY HALÁL”

E patetikusnak tetsző szavakkal Sunak a Konzervatív Párt egységének a mielőbbi helyreállítására szólított fel, kétségtelen ugyanis, hogy a gazdaság stabilitásánál nem kevésbé sürgető feladat a sorozatos vezetői válságban erősen szétzilálódott párt kohéziójának a restaurálása (Howard, 2022). A torykat a Brexit óta éles ideológiai és személyi ellentétek állítják egymással szembe, és a törésvonalakat csak tovább mélyítették a regnáló kormányfők megbuktatására és az utód kiválasztására irányuló, gyakorta machiavellista manőverek. Ne felejtjük, 2022-ben Sunak már a harmadik miniszterelnök volt. Történelmi visszatekintésben a brit konzervatívoké a világ egyik legsikeresebb pártja, de az előbb Johnson, majd Truss személyét érintő viták olyan gyilkos ellentétekhez vezettek, amelyek a kormányzóképeséget tették kockára. A sokat emlegetett brit íratlan alkotmány megmutatta az erejét Truss megbuktatásában, hiszen a képviselők *de facto* fellázdáltak, de ezzel a kontrollal, a képviselők megnyerésének szükségességével Sunaknak is számolnia kell. A párt összezárásának különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy a toryknak igen jelentős hátrányból kell majd felvenniük a harcot a 2024-ben esedékes választáson. Aligha meglepő, hogy a Labour Party azonnal új választást követelt, arra hivatkozva, hogy Sunak roppant szűk legitimációs bázisra támaszkodhatott.

SUNAK ÉS HUNT GAZDASÁGI PROGRAMJA

Több heti halogatás után november 17-én a pénzügyminiszter ismertette az Alsóházban az új tory kormány költségvetési tervezetét – konkrét formát nyertek tehát Sunak és Hunt gazdaságpolitikai elképzelései („*Autumn Statement*”). Ezek, amint várható is volt, teljes mértékben szakítottak Truss terveivel. Hunt elismerte, hogy a brit gazdaság már recesszióba csúszott és a leginkább sürgető feladatnak a 11,1%-os infláció letörését nevezte. Nem rejtette véka alá, hogy az elkerülhetetlen intézkedések következtében a britek döntő többsége több adót és magasabb energiaszámlákat fog fizetni. Melyek voltak a legfontosabb programpontok?

A személyi jövedelemadó-küszöböket egészen 2028 áprilisáig befagyasztyják, akárcsak az örökösödési adóhoz megszabott sávokat (Igaz, az évi 9000 fontnál kevesebbet keresők segíté-lyekre számíthatnak, a kötelező óránkénti minimálbér pedig áprilistól 9.5 fontról 10, 42-re emelkedik.). Eddig évi 150 ezer font jövedelem felett kellett 45 százalékos adót fizetni, az új költségvetés szerint viszont már évi 125 ezer font után is e kulccsal kell adózni. Módosították azt az egyetlen elemet is, amely megmaradt az előző kormány intézkedéseiből, ez a háztartások „energiasapkája”. Ezt meghosszabbítják a jövő áprilist követő egy évre, de kevésbé nagyvonalúan: az „átlagos” fogyasztás támogatott mértékét 500 fonttal magasabban, évi 3000 fontban határozták meg. (Jegyezzük meg, hogy a brit rezsi-csökkenés más alapokon nyugszik mint a magyarországi, hiszen itt az energiaszolgáltatók nem állami kézben vannak, így a lakosságnak nyújtott támogatás olyan formát ölt, hogy a magáncégek az általuk piaci alapon értékesített áram és gáz után az „ársapkáig” terjedő különbséget megkapják az államtól.) A helyi önkormányzatok is magasabb adókat vethetnek majd ki az érintettek hozzájárulása nélkül; az összeget az eddigi 3 százalék helyett 5 százalékkal emelhetik (BBC News, 2022d).

Természetesen a vállalati szektor sem ússza meg a megszorításokat. 2028 márciusáig az olaj-és gázforgalmazó cégek rendkívüli nyereségadóját (*windfall taxes*) 25 százalékról 35-re emelik, azokra vállalkozásokra pedig, amelyek régóta működő nap- és szélenergiákban termelnek villanyáramot, 45 százalékos nyereségadót vetnek ki januártól. Chris Mason, a BBC egyik vezető elemzője joggal emlékeztet arra, hogy az adóteher 75 éve nem volt ilyen magas a szigetországban (BBC News, 2022e).

SUNAK KIJEVEN

Az új kormányfőre természetesen más frontokon is kemény feladatok várnak. Az ukrainai háborúhoz való viszony tekintetében nincs változás. Sunak már júliusban jelezte, hogy a maga részéről megkettőzött energiával folytatná Johnson politikáját, azaz Ukrajna katonai és anyagi támogatását. Jegyezzük meg, hogy előbb külügyminiszterként, majd kormányfőként Truss is maradéktalanul egyetértett Johnsonnal Putyin ukrainai agressziójának az elítélésében és a megtámadott ország segítségében. Tudjuk, az Egyesült Királyság nem csak jelentős mennyiségű modern fegyvert küldött Kijevnek, hanem ukránok ezreit képezte ki a saját területén, szinte egy „különleges kapcsolatot” alakítva ki Ukrajnával (Dejevsky, 2022). A brit támogatás kontinuitása markánsan megmutatkozott abban, hogy november 19-én Sunak személyesen is ellátogatott az ukrán fővárosba Zelenszkij elnökhöz, 50 millió font értékű újabb légvédelmi csomagot ígérve

(Byaruhanga–Rhoden–Paul, 2022)⁵. Mivel azonban a háború elhúzódásával lehet számolni, a briteket hosszabb távon is meg kell győznie arról, hogy Ukrajna támogatása brit érdek is.

Markánsabb változás körvonalazódik a brit–kínai kapcsolatokban. A londoni city polgármesterének hagyományos éves bankettjén Sunak igen határozott hangot ütött meg. Kijelentette, hogy a két ország közötti viszonyban vége az „aranykornak”: Kína immár globális, „rendszerszintű” kihívást jelent a brit érdekekre és értékekre. Hozzátette azt is, hogy Pekinggel szemben már nem elégséges „a leegyszerűsítő hidegháborús retorika”, hiszen számolni kell Kína világgazdasági és nemzetközi politikai súlyával. Az Egyesült Királyság kész tehát a párbeszédre, de nem olyan alapállásból, mint amilyen David Cameroné volt, aki az „aranykorban” minden árat megadott a kínai befektetések becsalogatására (Courea, 2022).

A SVÁJCI MINTA KÖVETÉSE?

A 2016-os Brexit-kampányban Sunak a kilépés mellett állt ki, s azóta többször is megvédte a Brexitet, így az EU-hoz fűződő kapcsolatban gyökeres fordulat aligha valószínűsíthető. A legélesebb kérdésben, Észak-Írország ügyében úgy foglalt állást a nyári pártelnöki vitában, hogy felfogása „valószínűleg nem sokban tér el Lizétől” – ami annyit jelent, hogy egyetért az ún. északír protokoll egyoldalú átírását célzó londoni törekvésekkel. Emlékeztet, hogy az ún. északír protokoll, amelyet a Johnson által 2019-ben kötött Brexit-egyezményhez csatoltak, s amely az ír-északír határ szabad átjárhatóságát volt hivatva biztosítani, Észak-Írországot gazdaságilag különválasztotta Nagy-Britanniától és az EU egységes piacában hagyta. Ezzel pedig szükségképp egy belső határt húzott a két sziget közé, képletesen szólva az Ír tengerre. Észak-Írország protestánsai, nem is egészen alaptalanul, ebben a királyság integritásának a megsértését látják és a mai napig nem fogadják el. Sőt, legerősebb szervezetük, a Demokratikus Unionista Párt tavasszal úgy döntött, addig nem hajlandó újra bekapcsolódni a katolikusokkal közös kormányzásba, amíg London nem változtat az ominózus protokollon.

Csak hogy ez épp Londonon múlik a legkevésbé. Truss – 2022 májusában, Johnson támogatásával – egy olyan törvényt kezdeményezett, amely egyoldalúan felülírja az EU-val kötött megállapodást és kikapcsolja a Nagy-Britannia és Észak-Írország közötti áruforgalom bürokratikus ellenőrzését. Brüsszel viszont, amint ezt Martin Sefcovic bizottsági alelnök nyilatkozatai többször is egyértelművé tették, e „megoldást” nem kívánja elfogadni, és a Brexitet szabályozó nemzetközi egyezmény megsértésével vádolja Londont.

November 20-án a *Sunday Times* mégis egy részleges fordulat lehetőségét villantotta fel. A lap szerint ugyanis a Sunak-kormány hosszabb távon egy svájci típusú kapcsolatrendszer akar kialakítani az Európai Unióval (*Sunday Times*, 2022). Tény, hogy Hunt pénzügyminiszter már korábban kijelentette, hogy London szeretné felszámolni a jelenlegi kereskedelmi korlátok zömét. (Svájc mintegy 120 bilaterális szerződéssel kapcsolódik az EU-hoz, és rendszeresen fizet is az EU kasszájába azért, hogy részt vehessen az egységes piacon.) A *Sunday Times* cikke természetesen azonnali heves felháborodást váltott ki a Brexit-párti táborban, amire válaszul a kormány lényegében el is határolta magát a neki tulajdonított szándéktól. A CBI, vagyis a brit Gyáriparosok Országos Szövetségének éves kongresszusán Sunak már másnap leszögezte, hogy olyan megállapodást nem kívánnak az Unióval kötni, amely EU

szabályozások átvételével járna, és azt is kijelentette, hogy a bevándorlás megkönnyítése sem kerülhet napirendre. Ezzel együtt nem elképzelhetetlen bizonyos mértékű közeledés London és Brüsszel között, legalábbis részletkérdésekben és a kommunikációjuk hangneme is veszíthet valamelyest érdekességéből. Sunak egyelőre csak annyit mondott, hogy az észak-írországi polgárháborús állapotot lezáró 1998-as „nagyépítési egyezmény” negyedszázados évfordulójáig, 2023 április 10-ig szeretné az EU-val rendezni ezt a vitát, de részletekbe nem bocsátkozott.

BREXIT: PRO ÉS KONTRA

Novemberben több olyan közvélemény-kutatás is napvilágot látott, amely szerint a brit polgárok többsége már úgy gondolja, nem volt szerencsés döntés az Európai Unióból való kilépés. Ebben bizonyára benne van a jelenlegi „megélhetési válság” minden vetülete, a brit gazdaság kilátásainak a romlása.⁶ A Brexit-párt toryk „zászlóshajója”, a világ legrégebbi folyamatosan megjelenő hetilapja, a *The Spectator* viszont november végén ismét szerkesztőségi közleményben állt ki a Brexit mellett, rámutatva, hogy annak történelmi értékeléséhez több évtizedre lesz szükség (*The Spectator*, 2022). A 2016-os döntés több előnye azonban már most is felismerhető a lap szerint, így például az, hogy ráébresztette a briteket, szakítaniuk kell az addig alkalmazott gazdasági modellel, amely alacsony bérekre és képzetlen munkaerőre épült. A politikai előnyök között emelte ki a szerkesztőség, hogy a Brexit végrehajtásának köszönhetően a westminsteri parlamentben nem maradt hely olyasfajta szélsőséges pártoknak, amelyek a kontinens országainak zömében számottevő szerepet játszanak.

A Brexit előnyeinek kibontakozásához tehát a toryk szerint több időre van szükség, ám nagy kérdés, hogy ők meddig maradhatnak a kormányruznál. E tanulmány zárásakor, 2022. december elején időközi választást tartottak Chesterben, s a voksok 61 százalékával a Munkáspárt olyan arányban győzött, amilyenre e patinás város történelmében még nem volt példa. 22 százalékkal a konzervatívok megsemmisítő vereséget szenvedtek (BBC, 2022f). Vajon lesz-e esélye Sunaknak arra, hogy a 2024-ben esedékes választásokig meggyőzze a briteket a tory kormányzás előnyeiről? Az elemzők kevés esélyt adnak ennek, de a politikában, tudjuk, bármi megtörténhet...

JEGYZETEK

- ¹ Az események gyorsaságára tekintettel érdemes megjegyezni, e tanulmány 2022 novemberében íródott.
- ² Kaiser Tamás részletesen kimutatta, hogy a regionális egyenlőtlenségek fontos szerepet játszottak a Brexit-folyamatban. Kaiser Tamás: A regionalizációtól a lokalizációig: a „gördülő devolúció” perspektívái az Egyesült Királyságban, Jura, 2019/1, 314-329.
- ³ Az adat forrása: John Hopkins University, Coronavirus Resource Center, 2022 nov. 29. <https://coronavirus.jhu.edu/region/united-kingdom>.
- ⁴ Mindazonáltal jegyezzük meg, hogy a Truss képviselte, ortodox neoliberalisként jellemezhető irányvonalnak is voltak hívei, akik viszont azért haragudtak meg, amiért Truss ilyen gyorsan feladta a küzdelmet.
- ⁵ Tegyük hozzá, hogy Ben Wallace hadügyminiszter már a hónap első felében több mint ezer légvédelmi rakétát ígért Kijevnek.
- ⁶ Az *Office for Budget Responsibility* előjelzése szerint 2023-ban a brit gazdaság 1,4 százalékkal fog zsugorodni. (Reuters, 2022b)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BBC News (2022a): How Liz Truss won the Conservative leadership race, 5 September, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-60037657>.
- BBC News (2022b): Who is Liz Truss? Political journey of UK's shortest-serving prime minister, 20 October, 2022, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-63331087>.
- BBC News (2022c): Liz Truss's first cabinet. Who is in and who is out, September 7, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-62806708>.
- BBC News (2022d): Autumn Statement 2022: Key points at-a-glance, 18 November, <https://www.bbc.com/news/business-63555313>.
- BBC News (2022e): Analysis by Chris Mason, in: Whannel, Kate: Autumn Statement: Jeremy Hunt warns of challenges as living standards plunge, 18 November, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-63665271>.
- BBC News (2022f): Chester by-election: Sunak fails by-election test, says Rayner, 1 December, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-63825130>.
- Business Standard (2022): *UK PM race: Rishi Sunak wins over voters in TV debate against Truss*, 5 August., https://www.business-standard.com/article/international/uk-pm-race-rishi-sunak-wins-over-voters-in-tv-debate-against-truss-122080500157_1.html.
- Byaruhanga, Catherine – Rhoden-Paul, Andre (2022): Ukraine war: Rishi Sunak visits Presiden Zelensky in Kyiv as he pledges 50 million in aid, 20 November, BBC News, <https://www.bbc.com/news/world-europe-63687045>.
- Coruea, Eleni (2022): Sunak vows to engage with China but consigns „golden era” to the history books, Politico, 28 November, <https://www.politico.eu/article/pm-rishi-sunak-china-uk-golden-opens-era-door-engagement/>.
- Dejevsky, Mary (2022): *Boris, Zelensky and Britain's new special relationship*, The Spectator, 23 June, <https://www.spectator.co.uk/article/boris-zelensky-and-britain-s-new-special-relationship/>.
- Eardley, Nick (2022): How big-bang economic plan and political turmoil sank Liz Truss, October 20, BBC News, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-63335671>.
- Egedy Gergely (2019): Brexit: A brit demokrácia próbatétele, *Magyar Szemle*, 3-4, 6-14.
- Egedy Gergely (2020): Brexit, december 12: pont került az i-re?, *Magyar Szemle*, 1-2, 84-92.
- Goodwin, Matthew (2022a): What's the point of Boris Johnson? Unherd, 24 January, <https://unherd.com/2022/01/is-boris-doomed/>.
- Gutteridge, Nick – Bolton, Will (2022): Wakefield and Tiverton results: Tories lose both seats with worst by-election defeat in history, The Telegraph, 24 June, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2022/06/24/by-election-2022-results-wakefield-tiverton-tories-lose/>.
- Hastings, Max (2019): I was Boris Johnson's boss: he is utterly unfit to be prime minister, The Guardian, 24 June, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jun/24/boris-johnson-prime-minister-tory-party-britain>.
- Heath, Ryan (2022): Boris Johnson's downfall was his own making, Politico, 07.07. <https://www.politico.com/news/2022/07/07/boris-johnson-downfall-legacy-00044455>.
- Holden, Michael – Miliken, David (2022): UK's Sunak and Truss clash over tax, Reuters, 18 July, <https://www.reuters.com/world/uk/five-contenders-be-next-uk-pm-face-off-tv-debate-2022-07-15/>.
- Howard, Michael (2022): Only unity can save the Conservatives now, The Telegraph, 24 October, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2022/10/24/unity-can-save-conservatives-now/>.
- <https://www.theguardian.com/politics/2022/oct/25/who-is-rishi-sunak-everything-you-need-to-know-about-britains-next-prime-minister>.
- Inman, Philip (2022): Rishi Sunak's tax rises: three of the biggest examined, Guardian, 27 May., <https://www.theguardian.com/politics/2022/may/27/rishi-sunaks-tax-rises-three-of-the-biggest-examined>.
- ITV News (2022): Sir John Major warns Johnson staying on as caretaker PM is 'unwise and unsustainable', 7 July, <https://www.itv.com/news/2022-07-07/boris-johnsons-plans-to-remain-pm-dubbed-unwise-and-unstable-by-john-major>.
- Kaiser Tamás (2019): A regionalizációtól a lokalizációig: a „gördülő devolúció” perspektívái az Egyesült Királyságban, *Jura*, 2019/1, 314-329.

- Kuenssberg, Laura (2022a): Partygate: Insiders tell of packed No. 10 lockdown parties, BBC Panorama, 24 May, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-61566410>.
- Kuenssberg, Laura (2022b): Boris Johnson: the inside story of the prime minister's downfall, BBC Panorama, July 13, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-62150409>.
- McLennan, William (2022): Akshata Murty: Who is Rishi Sunak's wife?, BBC News, 30 October, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-63371276>.
- Price, Chris (2022): Friday Evening UK new briefing: Liz Truss confirms U-turn on mini-budget as Kwasi Kwarteng sacked, The Telegraph, 14 October, <https://www.telegraph.co.uk/news/2022/10/14/friday-evening-uk-news-briefing-todays-top-headlines-telegraph/>.
- Reuters (2022a): British PM candidate Sunak vows 20% income tax cut by 2029, 1 August, <https://www.reuters.com/world/uk/british-pm-candidate-sunak-vows-20-income-tax-cut-by-2029-2022-07-31/>.
- Reuters (2022b): UK economy forecast to shrink 1,4% in 2023, 17 November, <https://www.reuters.com/world/uk/uk-economy-forecast-shrink-14-2023-2022-11-17/>.
- Riley-Smith, Ben (2022): Liz Truss clings to power after axing Kwasi Kwarteng, 14 October, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2022/10/14/liz-truss-clings-power-axing-kwasi-kwarteng/>.
- Sample, Ian (2022): How will Boris Johnson's handling of the covid crises be remembered?, 8 July, <https://www.theguardian.com/world/2022/jul/08/how-will-boris-johnsons-handling-of-the-covid-crisis-be-remembered>.
- Serhan, Yasmeen (2022): Boris Johnson shattered Britain's political norms. Ultimately that was his undoing, Time, September 3. <https://time.com/6210260/boris-johnson-legacy-british-politics/>.
- Sky News (2022): Energy bills capped at 2500 a year from October, Liz Truss announces, 8 September, <https://news.sky.com/story/energy-bills-capped-at-2-500-a-year-new-pm-liz-truss-announces-12692619>.
- Sullivan, Helen (2022): Who is Rishi Sunak? Everything You need to know about Britain's next prime minister, The Guardian, 25 October,
- Sunday Times (2022): Britain mulls Swiss-style ties with Brussels, 20 November, <https://www.thetimes.co.uk/article/britain-mulls-swiss-style-ties-with-brussels-nr0f7fw2k>.
- The Spectator (2022): In defence of Brexit, 26 november, <https://www.spectator.co.uk/article/in-defence-of-brexit/>.
- Times Series (2022): Rishi Sunak becoming PM 'would be source of pride to many Asians', 24 October, <https://www.times-series.co.uk/news/national/23073620.rishi-sunak-becoming-pm-source-pride-many-british-asians/>.
- Truss, Liz (2016): Brexit-backing bosses are living in cloud cuckoo land if they think leaving EU will help business, The Sun, 15 May, <https://www.thesun.co.uk/archives/politics/1177046/liz-truss-brexit-backing-bosses-are-living-in-cloud-cuckoo-land-if-they-think-leaving-eu-will-help-business/>.
- Walker, Peter (2022), Boris Johnson exit from Tory leadership race avoids likely humiliation, The Guardian, 23 October, <https://www.theguardian.com/politics/2022/oct/23/boris-johnson-exit-from-tory-leadership-race-avoids-likely-humiliation>.
- West, Ed (2022): Boris the Weak, National Review, 02 February, <https://www.nationalreview.com/magazine/2022/02/21/boris-the-weak/>.
- Wheeler, Brian – Francis, Sam (2022): Liz Truss: the teenage Lib Dem who lasted just 45 days as PM, 20 October, BBC News, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-58575895>.
- Willems, Michiel (2021): 2021 in review: Furlough is government's big success story, but Rishi Sunak's 69bn lifesaver comes at a price, CityA.M., 27 December, 2021, <https://www.cityam.com/2021-in-review-furlough-is-governments-big-success-story-but-rishi-sunaks-69bn-lifesaver-comes-at-a-price/>.